

LİZİNQIN YARANMA TARİXİ VƏ İNKİŞAFI

Z. H. ZEYNALOV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Məqalədə bank biznesinin mühüm komponenti kimi lizinqin yaranma tarixi geniş araşdırılır, lizinq əməliyyatlarının iqtisadi və hüquqi aspektlərinə baxılır. Azərbaycanda lizinqin inkişafı, burada mövcud olan lizinq hüquqi münasibətləri araşdırılır. Bu sahədə ölkə qanunvericiliyinin ziddiyyətləri açılır və onun təkmiləşdirilməsi üçün konkret tövsiyələr təklif edilir.

Açar sözlər: bank biznesi, lizinq, lizinq investisiya fəaliyyəti, lizinqin iqtisadi və hüquqi aspektləri, lizinq verən.

Kredit münasibətlərinin yeni formalarından biri də Lizinqdır. Lizinq əməliyyatları dünya Bank praktikasında geniş yayılmışdır. Dünya lizinq bazarının əsas hissəsi "ABŞ - Qərbi Avropa və Yaponiya" uçbucaqında cəmləşmişdir. Qərbi Avropada lizinq verən rolunda əsasən ixtisaslaşdırılmış lizinq şirkətləri çıxış edir. Belə şirkətlərin 75-80% bankların nəzarətindədir.

Lizinqin yaranması XIX əsrə təsadüf edir. Məhz həmin vaxtdan bəri "lizinq" termini iqtisadi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Qeyd etməliyə ki, 1877-ci ildə "Belli" telefon şirkəti öz telefon aparatlarının satılmasını qadağa etdi; telefon aparatları yalnız icarəyə verilə bilərdi. İlk dəfə olaraq "lizinq" termini də məhz 1877-ci ildə işlədilmişdir. "Lizinq" termini də (ingiliscə "Leasing" – kirayə vermək) məhz bununla əlaqədar olaraq yaranmışdır. Deməli, ABŞ "Lizinq" termininin işlədən ilk ölkədir.

Bəzi müəlliflər haqlı olaraq göstərir ki, müasir mənada lizinq ABŞ-da formalaşmışdı. Heç kəsə sirt deyil ki, lizinqin müasir tarixi XX əsrin ortalarında ABŞ-da başlayır. Məhz həmin vaxtdan etibarən lizinq yeni keyfiyyətlər, yeni maliyyə resurslarının iqtisadiyyata investisiya qoymanın xüsusi forması kimi inkişaf etdi. Sənaye firmalarının müraciəti əsasında maliyyə təşkilatlarının müxtəlif maşın və avadanlıqları satın alıb müvəqqəti istifadəyə vermək praktikası kifayət dərəcədə geniş yayılmağa başladı. Lizinqin müasir tarixinin başlanmasına ABŞ-da xüsusən də ilk lizinq şirkətinin yaradılması böyük təsir göstərdi. 1952-ci ildən ABŞ-nın San-fransisko şəhərində təsis olunan həmin şirkət "United States Leasing Corporation" CUS Leasing adlanırdı ki, o, Amerika Lizinq şirkəti deməkdir. Onun əsasını Genri Şonfeld adlı bir şəxs qoymuşdur ki, həmin şəxs "Amerika lizinqinin atası" sayılır. İlk Amerika Lizinq şirkətinin yaradılması lizinqin inkişafı üçün güclü impuls oldu. Bundan sonra ABŞ-da yeni lizinq şirkətləri yaranmağa başladı.

Keçən yüzillərin 50-ci illərinin axırlarında ABŞ-nın lizinq şirkətləri öz fəaliyyətlərini xarici bazarlara yönəldilər. 1959-cu ildə ilk Amerika lizinq şirkəti (US Leasing Corporation) Kanadada öz filialını yaratdı.

Amma "lizinq" termini birinci dəfə XIX əsrdə işlədilsə də lizinq ideasının tarixi qədim dövrlərə gedib çıxır.

Qeyd etmək vacibdir ki, lizinqin nə vaxt və harada yaranması alimlər arasında mübahisə doğuran məsələlərdən biri sayılır. Həm hüquq, həm də iqtisadi ədəbiyyat səhifələrində lizinqin tarixinə müxtəlif cür yanaşılır və bu səbədən həmin məsələ eyni şəkildə qiymətlənilmir. Başqa sözlə, lizinqin yarandığı vaxt və yer barədə alimlər vahid fikir söyləmir. Belə ki, ayrı-ayrı müəlliflər lizinqdən ilk dəfə istifadə edildiyi tarixi dövrü müxtəlif (müxtəlif tarixi dövrlər) göstərir. Alimlərin fikirləri həm də bu məsələ barədə üst-üstə düşmür ki, lizinqdən ilk dəfə dünyanın hansı coğrafi nöqtəsində istifadə edilmişdir. Bu səbəbdən təbii ki, onlar eyni yox, müxtəlif coğrafi yerləri (Misirin, Mesopotamiyanın, Qədim Romanın, Orta Əsrlər İngiltərənin, XIX əsr ABŞ-nın və s.) adlarını çəkirlər. Özü də lizinqin yaranma tarixi və yeri barədə hüquqşünas və iqtisadçı alimlərin fikirləri bir-birindən fərqlənir. Belə ki hüquqşünas alimlərin fikrincə hüquqi mənada lizinq XIX əsrin ortalarında ABŞ-da yaranmışdır, o, Qərbin digər ölkələrdə XX əsrin 50-ci illərindən etibarən geniş səviyyədə tətbiq olunmağa başlamışdır. İqtisadçı alimlər isə əksinə, lizinqdən daha əvvəlki tarixi dövrlərdə, hətta qədim zamanlarda istifadə olunmasını göstərir. İqtisadi ədəbiyyat səhifələrində göstərilir ki, **lizinqin min illik tarixi** vardır. İqtisadçı alimlərin fikrincə, lizinq özlüyündə yeni deyil, qədim dövrlərdə yaranan ideyadır. Onlar, eləcə də tarixçi alimlər lizinq ideasının Aristotelin yaşadığı dövrdə (bizim eradan əvvəl IV əsrdə) mövcud olduğu və geniş yayıldığını qeyd edirlər. Belə ki, dahi mütəfəkkir- filosof Aristotel təxminən bizim eradan əvvəl 350-ci ildə yazdığı öz məşhur "Ritorika" traktatında (fəlsəfi əsərində) lizinq ideyasına toxunmuşdur. Burada deyilir ki, var-dövlət əmlaka mülkiyyət hüququ əsasında sahiblik etməkdən deyil, əmlakdan istifadə olunmaqdan qazanılır. Söylənmiş bu fikrin mahiyyəti bundan ibarətdir ki, mənfəət əldə etmək üçün şəxsin mülkiyyətində hökmən avadanlıq və ya

digər əmlak olması vacib deyildir; **bunun üçün əmlakdan istifadə etmək və gəlir götürmək kifayətdir.** Lizinq ideyasının məğzini də məhz bu fikir təşkil edir.

Bəzi müəlliflərə görə lizinqin izlərini hələ bizim eradan əvvəl 5-ci minillikdə Misir və Mesopotomiyada aparılan kirayə (icarə) əməliyyatında tapmaq mümkündür; onlar kirayə (icarə) əməliyyatının lizinqin ən qədim prototipi (ilk nümunəsi və əsli) hesab edirlər (12, s. 440).

Lizinq əməliyyatı bizim eradan əvvəl III minillikdə **Qədim Şumer dövlətində** də aparılırdı. 1984-cü ildə Ur adlı Şumer şəhərində aşkar edilmiş gil lövhəciklərdə kənd təsərrüfatı alətlərinin, torpağın, su mənbələrinin, öküzlərin və digər heyvanların icarəyə verilməsi barədə məlumatlara rast gəlinir. Lövhəciklərdə indiyə kimi din xadimlərinin bu və ya digər əmlakı yerli fermerlərə icarəyə vermələri haqqında məlumatlar qalmaqdadır (13, s. 50).

İqtisadçı alimlər lizinqin izlərini həm də Hammurapi qanunlarında tapırlar (bizim eradan əvvəl 1792-1750-ci illər). Bizim eradan əvvəl 1760-cı illərdə qəbul olunan həmin qanunların bir sıra maddələri məhz lizinq (icarə) münasibətlərinə həsr edilmişdi. Bunu nəzərə alan İngiltərə tarixçisi T.Klark qeyd edirdi ki, Hammurapi qanunlarında lizinq haqqında normalara rast gəlmək mümkündür.

Lizinq münasibətləri Qədim Romada da geniş yayılmışdı ki, kirayə (icarə) həmin münasibətlərin ən qədim prototipi hesab edilir. Belə ki, qədim Romada əmlak kirayə müqaviləsi (locatio conductio rei) bağlanılırdı; bu müqaviləyə görə kirayədar əmlakı (daşınan və ya daşınmaz əmlakı) haqqı ilə ya müvəqqəti şəxsi istifadəyə, ya da gəlir (mənfəət) əldə etmək üçün istifadə məqsədilə kirayəçiyə verməyi öz öhdəsinə götürürdü. Əmlak kirayə müqaviləsi müəyyən müddətə bağlanılırdı; lakin kirayə müddəti 5 ildən çox ola bilməzdi. Məhz əmlak kirayə müqaviləsini iqtisadçı alimlər lizinqin prototipi (ilkin nümunəsi) hesab edirlər. Özü də Qədim Romada kirayə hər hansı konkret əmlak növü ilə məhdudlaşdırılmırdı. Dövriyyə qabiliyyəti olan istənilən əmlak, məsələn, kənd təsərrüfatı alətləri, kустar sənətkarlıq avadanlıqları və s. kirayəyə verilə bilərdi. Hətta hərbi texnikanın da kirayənin obyektı olması mümkün idi.

Müəlliflər nəinki əmlak kirayə müqaviləsini, həmçinin uzufruktu (usufructus) lizinqin prototipi hesab edirlər. Qədim Romada uzufrukt dedikdə mülkiyyətçi ilə hər hansı şəxs arasında yaranan elə bir münasibət başa düşülürdü ki, bu münasibətə görə mülkiyyətçinin əmlakından həmin şəxs (uzufruktuar) istifadə edir və fayda götürürdü. Lakin bu zaman mülkiyyətçi ilə istifadəçi şəxs arasında əmlak kirayə müqaviləsi bağlanmırdı. Alimlər göstərir ki, mürəkkəb xarakterə malik olan müasir lizinq özündə həm əmlak kirayə müqaviləsinin, həm də uzufruktun elementlərini birləşdirmişdir.

İqtisadçı alimlər həm də belə hesab edirlər ki, Roma hüququnu kodifikasiya edən (sistem halına salan) imperator Yustinian (483-565-ci illər) öz İnstitusiyalarında (hüquq normalarının sistemləşdirən sənədlərdə) lizinq münasibətlərini əks etdirmişdir. Onların fikrincə, Yustinian İnstitusiyalarının köməyi və vastəsilə həmin münasibətləri tənzimləyən normaların kodifikasiya olunması (sistemləşdirilməsi) həyata keçirilmişdir.

Lizinqin ilk dəfə istifadə edildiyi ölkələr sırasına orta əsrlər İngiltərəsini də aid etmək olar. Hələ 1066-cı ildə Britaniya adalarına basqın etmək və soxulmaq üçün Vilhelm normandiyalı gəmi sahiblərindən bir neçə **dəniz gəmisi** kirayəyə götürmüşdü. Sənədlərdə bu, ilk real lizinq əməliyyatı kimi xatırlanır.

İngiltərədə XVIII əsrin axırlarına kimi uzunmüddətli lizinqin (lease) predmeti yalnız daşınmaz əmlak ola bilərdi. Torpaq qanunvericiliyinə əsasən daşınan əmlakın lizinqə verilməsi hüquqa zidd (qanunsuz) sayılırdı. Lakin əgər daşınar əmlak daşınmaz əmlakla, xüsusən də torpaqla bağlı olarsa, o, lizinqin predmeti ola bilərdi. Başqa sözlə, torpaqla və digər daşınmaz əmlakla bağlı olan daşınar əmlakın lizinqə verilməsi mümkün idi. Bu səbəbdən çox vaxt lizinqin predmeti qismində fermer avadanlıqları və iş heyvanları (məsələn, at) çıxış edirdi. Lakin buna baxmayaraq lizinqə əsasən, bir qayda olaraq daşınmaz əmlak, xüsusən də torpaq verilir. Bunun başlıca səbəblərindən biri ondan ibarət idi ki, o vaxtları İngiltərədə torpaq üzərində qeyri-məhdud mülkiyyət hüququ (absolute ownership) kimi üstün doktrina (nəzəriyyə) geniş yayılmışdı. Bu doktrinaya görə yalnız hakimiyyət mənsubları torpaq üzərində qeyri-məhdud mülkiyyət hüququna malik idilər. Belə halda əlbəttə, lizinq torpaqdan istifadə hüququnun başqa şəxslərə verilməsinin münasib və əlverişli forması sayılırdı. İkinci tərəfdən İngiltərə hüququna uyğun olaraq torpağın alqı-satqısı üçün çox saylı şərtlər müəyyən edilmişdi və bu şərtlər təbii ki, torpağın alqı-satqısını mədudlaşdırır, ona maneə olurdu. Bu cür vəziyyət isə öz növbəsində lizinqdən geniş səviyyədə istifadə olunmasını şərtləndirdi. Nəticədə lizinq torpağın alqı-satqısını əvəz etdi. Özü də torpaq lizinqə uzun müddətə verilir (99 ildən 999 ilə kimi). Bəzi hallarda isə lizinqin müddəti istifadəçi şəxsin ömrünə bərabər müəyyən olunurdu.

O ki qaldı daşınar əmlaka, qeyd etməliyik ki, əmlakın bu növü orta əsrlərdə İngiltərədə "hire" müqaviləsi əsasında qısamüddətli istifadəyə verilir. "Hire" müqaviləsi kontinental Avropa ölkələrinin tanıdığı kirayə müqaviləsinə yaxın olan və ona oxşayan müqavilə idi.

Lakin orta əsrlərdə İngiltərədə kirayə müqaviləsinə yaxın olan "hire" müqaviləsindən nə qədər geniş səviyyədə istifadə olunsada yaranmış iqtisadi vəziyyət daşınar əmlakın da lizinqə verilməsini tələb edirdi. Belə ki, həmin dövrlərdə İngiltərədə əmtəə təsərrü-

fatının inkişafı müşahidə olunur. Əmtəə təsərrüfatının inkişafı isə öz növbəsində daşınar əmlakın lizinqə verilməsini şərtləndirdi, onu zərurətə çevirdi. Nəticədə orta əsrlərdə İngiltərədə nəinki daşınmaz əmlak, həmçinin daşınar əşyalar lizinqə verilir. Hətta o dövrlərdə İngiltərədə lizinq münasibətlərini tənzimləyən bir sıra normativ aktlar da qəbul olundu ki, 1284-cü tarixli Uels qanunu (nizamnaməsi) ilk aktlardan biri idi (State of Wales). XIII əsrdə qəbul olunan həmin aktlar daşınar əmlakın lizinqə verilməsinə dair bağlanan müqavilənin tərəflərini müxtəlif vasitələrlə hüquqi müdafiə ilə təmin edirdi. Özü də bunlar daşınmaz əmlakın lizinqə verilməsi barədə bağlanan müqavilənin tərəflərini təmin edən hüquqi müdafiə vasitələri ilə eyni idi. Başqa sözlə, orta əsrlərdə İngiltərədə lizinq münasibətlərini tənzimləyən normativ aktlar daşınmaz və daşınar əmlakların istifadəyə verilməsinə dair bağlanan lizinq müqaviləsinin tərəflərini eyni hüquqi vasitələrin köməyi ilə müdafiə olunmasını nəzərdə tuturdu.

1572-ci ildə İngiltərədə qəbul olunan qanunvericilik aktının əsl və həqiqi lizinq münasibətlərinin inkişafına xüsusilə vacib təsiri oldu. Belə ki, o vaxtları tez-tez hallarda uydurma əqdlər, yəni saxta lizinq müqavilələri bağlanılırdı. Belə müqavilələrin bağlanmasının məqsədi əmlakın mülkiyyətçisini və sahibini gizlətməkdən ibarət idi. Başqa sözlə, saxta (uydurma) lizinq müqaviləsindən müəyyən etmək mümkün olmurdu ki, lizinq obyektı olan əmlakın mülkiyyətçisi kimdir, onun sahibi hansı şəxsdir. Bu kimi müqavilələrin vasitə və köməyi ilə mülkiyyətin gizlincə verilməsi təmin olunurdu ki, nəticədə kreditorlar çəşir və yanılırdılar. 1572-ci ildə qəbul olunan qanunvericilik aktı məhz saxta (uydurma) lizinq müqavilələri bağlanmasına qadağan edir, yalnız həqiqi lizinq müqavilələri bağlanmasını icazə verirdi. Lakin belə qanunvericilik aktının qəbul edilməsi də daşınar əmlakın geniş səviyyədə lizinqə verilməsini təmin edə bilmədi.

İngiltərədə daşınar əmlakın lizinqə verilməsi yalnız XVIII əsrin axırlarında geniş xarakter almağa başladı. Bunun səbəbi İngiltərə hüquq doktrinasının daşınar əmlakın uzun müddət istifadəyə verilməsi barədə ideyanı tanımasından ibarət idi. O dövrün İngiltərə hüquq doktrinasına görə hər hansı şəxsin həmişəlik istifadəsinə verilən daşınar əşya eyni zamanda həm də uzun müddətli istifadənin predmeti ola bilərdi, yəni lizinqə verilə bilərdi.

XIX əsrdə İngiltərədə daşınar əşyalardan kənd təsərrüfatı istehsal alətlərinin lizinqə verilməsi geniş yayılmışdı. Belə ki, həmin dövrdə əsasən kənd təsərrüfatı istehsal alətləri kimi daşınar əmlak lizinqin obyektı olurdu.

XX əsrin əvvəllərində İngiltərədə lizinqə verilən malların sayı xeyli dərəcədə artdı. Bunun səbəbi sənayenin inkişaf etməsindən, müxtəlif növ avadanlıqların

istehsal səviyyəsinin yüksəlməsindən ibarət idi. Bunlar da təbii ki lizinqin predmeti (obyektı) olan malların sayının çoxalmasına təsir etməyə bilməzdi.

İqtisadiyyata investisiya qoyma forması, istehsalı maliyyələşdirmə üsulu və biznes sahəsi sayılan lizinq vacib əhəmiyyəti olan iqtisadi hadisədir. Məhz bu səbəbdən dünya kommersiya praktikasında "lizinq" terminindən geniş səviyyədə istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin terminlə müxtəlif əmlak növlərinin (məsələn, avadanlıqların, maşınların, dəzgahların və s.) istehsal məqsədləri üçün istifadəyə verilməsi əhatə olunur. Lizinqin əhəmiyyəti ilk növbədə bununla müəyyən edilir ki, o, öz iqtisadi məzmununa görə birbaşa investisiya növünə aid olunur. Lizinq təkcə investisiya rolunu oynamır. Lizinq həm də kredit deməkdir. Təsədüfi deyildir ki, iqtisadi nəzəriyyədə lizinq kreditin formalarından biri kimi xarakterizə olunur (14, s. 526).

Lizinq pul krediti deyil, maşın, avadanlıq və digər istehsal vasitələrinin satın alınması üçün verilən kredit (qeyri-pul formasında kredit) deməkdir. Belə ki, lizinq bazarının professional iştirakçısı olan lizinq şirkəti bahalı maşın, avadanlıq və digər istehsal vasitələrini satın alaraq uzun müddətə müəyyən şəxsə icarəyə verir. Bu yolla lizinq şirkəti həmin şəxsə qeyri-pul formasında kredit vermiş olur. Buna görə lizinqi bəzən "kredit-icarə" adlandırırlar (8, s. 606) Kredit forması olması səbəbindən lizinq dünya bank praktikasında geniş yayılmışdır.

Lizinq istehsalı maddi –texniki cəhətdən təmin etməyin elə proqressiv metodu sayılır ki, bu metod qabaqcıl texnikanın tətbiqinə imkan verir. Bildiyimiz kimi, istehsalın texniki bazası həmişə yeniləşdirilməli, müəssisələrin isə əsas fondları təzələnməlidir. Lizinq belə vəzifələrin həyata keçirilməsində vacib rol oynayaraq bir sıra mühüm funksiya yerinə yetirir.

Lizinq istehsalı maliyyələşdirmə formalarından biridir. Xüsusən də o, əsas fondlara kapital (maya) qoyma forması hesab olunur. Bu baxımdan lizinq istehsala investisiya qoymanı maliyyələşdirmə üsulu kimi çıxış edir. Buna görə də lizinqə əsas fondlara investisiya qoymanın maliyyələşdirmə forması kimi baxırlar.

Lizinq istehsalın texniki cəhətdən təzələnməsində və onun yeni təchizat vasitələri ilə təmin olunmasında güclü impuls rolunu oynayır. İqtisadiyyatın struktur baxımından yenidən qurulmasında da lizinqin böyük əhəmiyyətə malik olması şəksizdir. Lizinqin sayəsində həm də eyni zamanda bazarı yüksək keyfiyyətli mallarla təmin etmək mümkün olur. Bunun nəticəsində lizinq müasir dövrdə bazar infrastrukturunun vacib elementinə çevrilmişdir (9, s. 337).

Qeyd etməliyik ki, XX əsrin ortalarından etibarən əvvəlcə ABŞ-da, bir az sonra isə digər xarici ölkələrdə lizinq geniş səviyyədə tətbiq olunmağa

başladı. Həmin vaxtdan Qərb ölkələrində, xüsusən də maşın və avadanlıqların lizinqi geniş yayılmışdır.

Lizinq verən lizinq əmlakını əldə etməyə (satın almağa) borclu olan şəxsdir. Bundan ötrü o, müəyyən satıcı ilə alqı-satqı müqaviləsi bağlayır. Lizinq verən lizinq əmlakını bir qayda olaraq, adətən özünə məxsus maliyyə vəsaiti hesabına əldə edir (satın alır) ki, ona müvəqqəti olaraq sərbəst qalmış pul vəsaiti deyilir. Çox vaxt fəaliyyətini həyata keçirməyə, yəni lizinq əmlakını bu və ya digər satıcıdan satın almağa lizinq verənin özünə məxsus maliyyə vəsaiti çatışmur, kifayət etmir. Odur ki, o, lizinq əmlakını əldə etmək üçün cəlb olunmuş maliyyə vəsaitindən istifadə edir (iqtisadi və hüquqi ədəbiyyat səhifələrində o, cəlb olunmuş maliyyə vəsaiti adlanır). Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan mövcud qanunvericiliyi lizinq verənə lizinq müqaviləsinə əsasən **lizinq əmlakını cəlb edilmiş və ya özünəməxsus maliyyə vəsaiti hesabına əldə etməsinə icazə verir (Mülki Məcəllənin 747-1-ci maddəsinin 2-ci bəndi).** Cəlb edilmiş maliyyə vəsaitləri dedikdə lizinq verənin kifayət qədər pul resursuna malik olan kommersiya və investisiya banklarından uzun müddətə aldığı borclar (kreditlər) başa düşülür. Alınan borclar (kreditlər) icarəyə verilən lizinq əmlakının dəyərinin 80%-nə qədər məbləğdə olmalıdır (9, s. 340). Bu yolla, yəni borc (kredit) verməklə bank lizinq əməliyyatını maliyyələşdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, borc (kredit) vermək bankların lizinq əməliyyatını maliyyələşdirməyin yollarından biridir. Bu yolun mahiyyəti bankın lizinq verəni kreditləşdirməsindən ibarətdir. Kreditin məbləği lizinq verənin etibarlı olmasından və borcu ödəmə qabiliyyətindən, eləcə də onunla bank arasında mövcud olan münasibətin xarakterindən asılıdır.

Banklar tərəfindən lizinq əməliyyatını maliyyələşdirməyin ikinci yolu öhdəliklərin əldə edilməsi adlanır. Başqa sözlə, bankların lizinq əməliyyatını maliyyələşdirilməsi həm də öhdəliklərin əldə edilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər (8, s. 618). Bu yola görə bank lizinq verənin müştərilərinin (müştərilər dedikdə lizinq verəndən lizinq əmlakının icarəyə götürən şəxslər, yəni icarəçilər başa düşülür) öhdəliklərini reqres (geriyə tələb) hüququ olmadan alır (satın alır). Bu zaman lizinq alanın etibarlı olması və lizinq layihənin effektiv olması nəzərə alınır.

Belə hallarda, yəni lizinq verən tərəfindən bankdan kredit alınan məqamlarda bank krediti lizinq əmlakı ilə təmin edilir. Bundan əlavə, bank kreditinin təmin olunması həm də lizinq ödənişi ilə həyata keçirilir.

Bəzi ölkələrdə, məsələn Rusiya Federasiyasında lizinq əməliyyatını maliyyələşdirmək üçün həm də **büdcə vəsaiti** cəlb oluna bilər. Belə ki, büdcə vəsaiti hesabına əldə olunmuş əmlak lizinqə verilir. Bu zaman lizinq obyektini müvafiq hakimiyyət orqanının mülkiyyətində qalır və lizinq verənin sahibliyinə keçir. Bəzi xarici şəhərlərdə, məsələn, Moskvada hakimiyyət

orqanlarına məxsus olan avadanlıq və digər obyektlər, daha effektiv istifadə edilmələri üçün lizinqə verilir.

Lizinq verən nəzərdə tutulan lizinq əmlakını yalnız əldə etmir, yəni lizinq obyektini ancaq cəlb edilmiş və ya özünə məxsus maliyyə vəsaiti hesabına satın almır. Bununla yanaşı, o, həmçinin lizinq əmlakını özü hazırlaya bilər. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi buna yol verir. Belə ki, **Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 747-ci maddəsinin 2-ci bəndinə** görə lizinq verən lizinq müqaviləsində nəzərdə tutulan əmlakı (lizinq əmlakını) ya əldə etməlidir, ya da özü hazırlamalıdır. Belə halda o vaxt rast gəlinir ki, maşın və avadanlıq istehsalçısı lizinq fəaliyyəti ilə məşğul olsun, lizinq əməliyyatı aparsın. Bu zaman maşın və avadanlıq istehsalçısı lizinq verən rolunda çıxış edir. Bu işə əlbəttə, o deməkdir ki, lizinq əmlakını lizinq əməliyyatının istehsalçının özü deyil, onun bölməsi (törəmə firması) həyata keçirir ki, bunun nəticəsində malların bazarda hərəkəti təmin olunur. Belə hallarda məlum məsələdir ki, lizinq əməliyyatında satıcı iştirak etmir və bu səbəbdən **lizinqın subyekt tərkibi iki iştirakçı ilə** (lizinq verən və lizinq alanla) məhdudlaşır.

Lizinq verən funksiyasını hər şeydən əvvəl, hüquqi şəxslər yerinə yetirir. Belə ki, **Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 747-1-ci maddəsinin 2-ci bəndinə** görə lizinq verən lizinq obyektini lizinq alanın istifadəsinə verən hüquqi və ya fiziki şəxsdir.

Dünya praktikasına 3 tip lizinq verən məlumdur (9, s. 338-339). Lizinq fəaliyyəti lizinq verənin məhsul həmin tiplərinin vasitəsi və köməyi ilə həyata keçirilir.

Birinci tip - lizinq verən funksiyasını **banklar yerinə yetirir**. Belə ki, qanun kommersiya təşkilatı növündə yaradılan bəzi ayrı-ayrı kateqoriya hüquqi şəxsləri lizinq fəaliyyəti həyata keçirmək hüququ ilə təmin edir. Məsələn, **“Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun (2004) 32-ci maddəsinə** görə lizinq bankların məşğul olduğu fəaliyyət növlərinə aiddir (4, s. 55-56). Bundan ötrü, yəni lizinq fəaliyyətini həyata keçirmək üçün bankların Mərkəzi Bankdan ayrıca, xüsusi olaraq lisenziya alması tələb edilmir. Bankların Mərkəzi Bankdan aldığı bank lisenziyası onların lizinq əməliyyat aparmaları üçün kifayətdir. Belə ki, əgər Mərkəzi Bankdan aldığı bank lisenziyasından qadağan edilməmişdirsə, banklar lizinq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilərlər (**“Banklar haqqında” qanunun 32-ci maddəsinin 1-ci bəndinin 1-ci yarımbəndi**).

Lizinq verənin birinci tipinə banklardan başqa həm də digər maliyyə kredit təşkilatları daxildir. Belə təşkilatlar öz vəsaiti və ya cəlb olunmuş vəsait hesabına (depozitlər istisna olunmaqla) yalnız pul formasında kreditlər verməklə məşğul olurlar və hüquqi şəxs hesab edirlər. Əgər bu kimi təşkilatların nizamnaməsində lizinq fəaliyyətini həyata keçirmək nəzərdə tutularsa, onlar belə fəaliyyətlə məşğul ola bilərlər.

Lizinq verənlərin dairəsi təkcə banklar və digər maliyyə-kredit təşkilatları ilə məhdudlaşmır. Lizinq fəaliyyəti həm də eyni zamanda lizinq verənlərin 2-ci tipinin vasitəsi ilə həyata keçirilir. Lizinq verənlərin **ikinci tipinə** lizinq şirkətləri (firmaları) aiddir. Lizinq şirkətləri (firmaları) hüquqi şəxslərin kommersiya təşkilatları kimi növündə fəaliyyət göstərir; onlar adətən kommersiya təşkilatının səhmdar cəmiyyəti kimi formasında təsis edilir. Lizinq şirkətləri (firmaları) əsasən də açıq tip səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılır. Həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər lizinq şirkəti (firması) təsis edə bilərlər (fiziki və hüquqi şəxslərin birlikdə lizinq şirkətinin təsisçisi olmaları da mümkündür). Qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış lizinq şirkətləri (firmaları) lizinq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün başqa hüquqi şəxslərdən pul vəsaiti cəlb etmək hüququna malikdir.

Lizinq şirkətlərinin (firmalarının) üç növü fərqləndirilir:

- ❖ maliyyə lizinq şirkətləri (onlar lizinq əməliyyatı aparmaq və lizinq alanla bağlanmış konkret lizinq əqdini maliyyələşdirmək üçün yaradılır);
- ❖ ixtisaslaşdırılmış lizinq şirkətləri (onlar həm lizinq əmlakının alınmasını maliyyələşdirir , həm də lizinq alana kompleks xarakterli xidmətlər göstərir ki, bu xidmətlər lizinq əmlakının saxlanması və təmir olunması, onun istifadəsini təmin etməyə yönəlməmişdir);
- ❖ broker lizinq şirkətləri (onlar lizinq əməliyyatının iştirakçıları arasında vasitəçilik edir; əsas lizinq verən lizinq ödənişi almaqda üstün hüquqa malikdir)

Lizinq verənin **üçüncü tipinə** istənilən firmanın bölməsi aiddir; belə bölmələrin əsas fəaliyyəti lizinq fəaliyyəti deyildir. Lizinq fəaliyyəti ilə onlar əsas fəaliyyətinə münasibətdə əlavə fəaliyyət növü kimi məşğul ola bilərlər. Lakin bundan ötrü həmin bölmələr maliyyə mənbəyinə malik olmalıdır. Lizinq fəaliyyəti ilə məşğul olan bölmələr əsasən, çox vaxt avadanlıq istehsal edən iri firmalarda (müəssisələrdə) yaradılır. Onların yaradılmasında məqsəd istehsal olunan avadanlıqların satışını stimullaşdırmaqdan ibarətdir.

Öz fəaliyyətinin xarakteri baxımından lizinq şirkətlərinin iki tipi fərqləndirilir:

- ❖ məhdud ixtisaslaşdırılmış lizinq şirkətləri;
- ❖ universal lizinq şirkətləri.

Məhdud ixtisaslaşdırılmış lizinq şirkətləri adətən bu və ya digər növ əmlakın lizinqə verilməsi (məsələn, minik avtomobilinin, konteynerlərin lizinqə verilməsi) ilə məşğul olur. Lizinqin predmeti (obyekti) standart növlü eyni qrup mallar da (tikinti avadanlıqları; toxuculuq müəssisələri üçün avadanlıqlar və s.) ola bilər. Lizinqin predmetinə texniki xidməti adətən belə şirkətlərin özü göstərir; onlar həm də lizinq predmetinin normal istismar vəziyyətində olmasına göz yetirirlər.

Bu kimi lizinq şirkətləri bir qayda olaraq, maşın parkına və avadanlıq ehtiyatına malik olur.

Universal lizinq şirkətləri müxtəlif növ maşın və avadanlıqların lizinqə verilməsi işi ilə məşğul olur; belə şirkətlər lizinq obyektini nə texniki xidmət göstərir nə də onu təmir edir. Bu işləri ya satıcı, ya da lizinq alan görür. Lizinq şirkətinin əsas funksiyası lizinq sövdələşməsini maliyyələşdirməkdən ibarətdir.

Şübhəsiz lizinq bütün dövlətlərdə eyni cür tənzimlənmişdir. Bu səbəbdən ayrı-ayrı ölkələrdə lizinqin tənzimlənməsində fərqlər mövcuddur. Bu fərqləri aradan qaldırmaq və müxtəlif ölkələrdə lizinqin eyni cür tənzimlənməsini həyata keçirmək üçün 1988-ci ilin may ayında Kanadanın Ottava şəhərində beynəlxalq lizinq haqqında **Konvensiya** qəbul olundu. Belə konvensiyanın qəbul edilməsi dünyanın praktiki olaraq bütün ölkələrində lizinqin sürətlə inkişafı və geniş səviyyədə yayılması ilə bağlı idi. Konvensiyada beynəlxalq lizinqi xarakterizə edən əlamətlər göstərilir, həmin əlamətlərə aiddir:

- ❖ Lizinq alanın özünün lizinq obyektini olan avadanlığı müəyyənləşdirməsi ;
- ❖ Lizinq alanın özünün satıcını (mal göndərəni) seçməsi;
- ❖ Lizinq alanın lizinq obyektini olan avadanlıqdan yalnız sahibkarlıq (kommersiya) məqsədləri üçün istifadə etməsi;
- ❖ Lizinqə verilən avadanlığın lizinq şirkətin (lizinq verən) tərəfindən əldə olunması.

Konvensiyada göstərilir ki, o, lizinq alana lizinq avadanlığını satın almaq hüququnun verilməsindən asılı olmayaraq tətbiq edilir. Bu isə onu ifadə edir ki, lizinq avadanlığını lizinq alanın satın alması maliyyə lizinqinin məcburi şərti sayılır.

Konvensiya (Convention on International Financial Leasing) 1995-ci ilin may ayının 1-də qüvvəyə minmişdir. Hal-hazırda konvensiyada 9 dövlət (İtaliya, Nigeriya, Panama, Fransa, Belarusiya , Macarıstan, Latviya, Özbəkistan və Rusiya Federasiyası) iştirak edir. Azərbaycan Respublikasının konvensiyada iştirak etməsinin vacib məsələ, aktual vəzifə hesab edirik. Bizim fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının lizinq barədə qanunvericiliyini düzgün başa düşmək və onun praktikada eyni cür tətbiq olunmasını təmin etmək baxımından konvensiyaya qoşulmaq kifayət dərəcədə əhəmiyyətli bir addımdır. Digər tərəfdən lizinqə aid əlavə məsələlər vardır ki, Azərbaycan Respublikasının lizinqin qanunvericiliyi həmin məsələləri tənzimləmir və onları normativ qaydada həll etmir. Belə halda təbii ki, Konvensiyanın müəyyən etdiyi norma və qaydalardan istifadə etmək faydalı olardı.

Azərbaycan Respublikasında lizinq ölkənin ikinci "İqtisadi Konsultasiyası" sayılan Mülki Məcəllə vasitəsi ilə tənzimlənir; bu məcəllənin 38-ci fəsilə məhz lizinqin tənzimlənməsinə həsr edilmişdir. Həmin fəsilə lizinqə leqal (normativ) anlayış verilmiş, lizin-

qin ödənişləri və digər məsələlər barədə normalar nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasında həm də lizinq fəaliyyəti ilə məşğul olan bir sıra lizinq şirkətləri yaradılmışdır. 2011-ci ildə Azərbaycanda 24 – dən çox lizinq şirkəti (2003-cü ildə 3) fəaliyyət göstərmişdir.

Lizinq şirkətlərinin ümumi lizinq portfelində payı 200 mln. dollara yaxındır. “Aqrolizing” dövlət şirkəti vasitəsi ilə həyata keçirilən əməliyyatlar nəzərə almaqla lizinq əməliyyatlarının həcmi 270-280 mln. dollara çatmışdır. Lizinq şirkətlərinin portfelinin strukturunda yük daşımalar (25.9%), Səmişin (13.7%), avtonəqliyyat tikinti texnikası, tikinti materialları istehsal üzrə avadanlıq (25.0%), səhiyyə avadanlığı (8.4%) üstün yer tutur. Hazırda lizinq şirkətlərinin fəaliyyətinə nəzər salsaq görürük ki, ölkənin lizinq bazarında Unileasing (aktivləri -40.5 mln. manat), Joint Leasing (30.1 mln manat), Qafqaz Leasing (25.8 mln. manat) əsas iştirakçılar hesab olunur (15 s. 203).

Eyni zamanda Azərbaycanın lizinq Şirkətləri Birliyinin apardığı araşdırmalara görə lizinq şirkətlərinin potensialı 700-800 mln. dollar həcmində qiymətləndirilir.

Lakin bunlara baxmayaraq Azərbaycan Respublikasında lizinq bazarı infrastrukturun formalaşması, ölkəmizdə lizinq fəaliyyətinin yüksək tempə, inkişafı haqqında danışmaq hələ tezdir.

Respublikada lizinq biznesinin aşağı səviyyədə olması hər şeydən əvvəl ciddi maneələrin mövcudluğu ilə bağlıdır. Bunları aradan qaldırmadan bu biznesin uğurlu inkişafına ümid etmək çətindir. Fikrimizcə Azərbaycanda lizinq biznesinin inkişafını dayandıran əsas səbəblər aşağıdakılardır:

- Bahalı kredit resursları və onların əsasən qısa müddətlərə ayrılması;
- Girov-zəmanət sisteminin inkişaf etməməsi;
- Avadanlıqların ikinci bazarının olmaması;
- Nəzarət orqanının olmaması;
- Kadrların yetərli kvalifikasiyaya malik olmaları. Bu sahənin mütəxəssislərinin hazırlanmasının və elmi tədqiqatlarının olmaması.

Göstərilən səbəblərin aradan qaldırılması, onunla bağlı məsələlərin həll olunması lizinq sektorunun və ümumilikdə milli iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Lizinq Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının strukturasının yenidən qurulmasında hesab edirik ki, güclü impuls ola bilər. Lizinq həm də eyni zamanda təsərrüfat subyektləri üçün istehsalın texniki cəhətdən yenidən qurulmasının vacib vasitəsidir. Bunlardan əlavə, lizinq əmtəə krediti, kapital qoyuluşunun qeyri-ənənəvi formasıdır.

Azərbaycan Respublikasında lizinqi inkişaf etdirmək üçün həm də Qərb ölkələrinin lizinq təcrübəsini fərqiindən öyrənməli, və əldə olunmuş biliklə praktikada tətbiq edilməlidir, xüsusən də ABŞ və İngiltərə kimi ölkələrin lizinq praktikasından bizim ölkədə geniş səviyyədə istifadə olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında lizinqi inkişaf etdirmək üçün lizinq subyektləri üçün vergi və amortizasiya güzəştləri müəyyən olunmalıdır. Təsədüfi deyil ki, xarici praktikada lizinqin geniş yayılmasına və cəlbədicə biznes növü (sahəsi) kimi tanınmasına imkan verən əsas iqtisadi səbəblərdən biri vergi, eləcə də amortizasiya güzəştlərinin müəyyən olunmasıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2002. 2. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinin Toplusu. Bakı, 2000-2010. 3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, 2009. 4. Banklar haqqında normativ aktlar toplusu. Bakı, 2009., s. 55-56. 5. Müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edilən terminlər. Müəllif-tərtibçilər: Əfəndiyev O.F., Əliyev E.Ə. Bakı, 2005. 6. Лалыгин Ю.М., Е.В.Соколовских. Лизинг М., 2005. 7. Лещенко М.И., Бочков В.Е. Дамин Ю.Н., Кашыв Д.П. Международная практика лизинга. М., 2006. 8. Банковское Дело/Под ред. О.И. Лаврушина. М., 2008. с. 606,618. 9. Основы банковской деятельности/Под ред. К.Р. Тагирбекова. М., 2003. с. 337-338-339, 340. 10. Xarici iqtisadi əlaqələr terminlər lüğəti. Bakı, 1991. 11. Feyzullabayli İ.Ə. Bayramov Ə.İ., Əlizadə A.Ş. Onucov Ş.O. Tələb, Tələbat, bazar və marketing (iqtisadi məlumat kitabı) Bakı, 1998. 12. Тынель А.; Функ Я.; Хвалец В. Курс Международного торгоого права. Учебник Минск. 2000, с.440. 13. Лизинг: экономические правовые и организационные основы/Под ред. А.М.Тавасиева, Н.М. Коршунова. М.2004, с.50. 14. Экономическая теория. Учебник /под ред. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина, Г.П.Журавлевой, Л.С.Тарасевича. М. 2002, с.526. 15. Муршудли Ф.Ф. Банковское обслуживание внешне экономической деятельности в условиях финансовой глобализации. Баку, Şərq-Qərb, 2013.с. 203. 16. Zeynalov Z.H. Bank lizinqi. Bakı, 2014

История создания и развитие лизинга З.Г. Зейналлов

В статье рассматривается история создания лизинга, экономико-правовые аспекты лизинговой деятельности как основной компонент банковского бизнеса. Исследуются развитие лизинга в Азербайджане, особенности сложившихся здесь лизинговых правоотношений.

Раскрываются противоречия отечественного законодательства в этой области и предлагаются конкретные рекомендации по его совершенствованию.

Ключевые слова: Банковский бизнес, Экономико-правовые аспекты лизинга, Лизингодатель, Лизинг Лизинг – инвестиционная деятельность

History and development of leasing

Z.Kh. Zeynalov

Business banking as a basic component of leasing origin history is widely investigated, economic and juridical aspects of leasing operations are exploring. Due to develop the leasing in Azerbaijan, leasing legal relationships are researching. In this field the country's contradictions of legislation are opening and for improving it concrete advises were suggested.

Key words: business banking, leasing, leasing- investment operation, leasing economical and juridical aspects, leasing provider.